

e-mentor

DWUMIESIĘCZNIK SZKOŁY GŁÓWNEJ HANDLOWEJ W WARSZAWIE
WSPÓŁWYDAWCA: FUNDACJA PROMOCJI I AKREDYTACJI KIERUNKÓW EKONOMICZNYCH

2015, nr 5 (62)

M. Kondracka-Szala, *Przedsiębiorczość i edukacja ku przedsiębiorczości z perspektywy nauczycielek przedszkola oraz studentek pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego*, „e-mentor” 2015, nr 5(62), s. 4–15, <http://dx.doi.org/10.15219/em62.1212>.

Przedsiębiorczość i edukacja ku przedsiębiorczości z perspektywy nauczycielek przedszkola oraz studentek pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego

Marta Kondracka-Szala

Przedsiębiorczość jest jedną z kompetencji kluczowych, które powinny być rozwijane na wszystkich poziomach edukacji, włącznie z edukacją przedszkolną. To właśnie na tym – pierwszym poziomie kształcenia dzieci nabywają wiedzę, umiejętności i postawy, które stanowią fundament ich przyszłego „wyposażenia”, doświadczeń edukacyjnych i życiowych. Dlatego istotne jest poprawne i dogłębne poznanie aktualnego kontekstu funkcjonowania i rozumienia przedsiębiorczości oraz edukacji ku przedsiębiorczości prezentowanego przez nauczycieli przedszkoli. Niezbędna wydaje się poprawa jakości przygotowania nauczycieli do prowadzenia edukacji w tym zakresie, co w konsekwencji doprowadzi do podwyższenia poziomu przedsiębiorczości dzieci kończących przedszkola. Niniejszy artykuł to przede wszystkim prezentacja wyników przeprowadzonych badań ankietowych wraz z wnioskami. W opracowaniu przedstawiono również kontekst teoretyczny podjętych działań badawczych.

Istnieje wiele przyczyn, dla których podejmowana w niniejszej publikacji tematyka wydaje się istotna. Niewątpliwie jednak podstawowym motywem, który skłania do diagnozy sytuacji edukacji ku przedsiębiorczości w Polsce, szczególnie edukacji dziecka, są zalecenia Parlamentu Europejskiego i Rady Unii Europejskiej z 18 grudnia 2006 roku w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie. Chociaż pojawiły się one już wiele lat temu, to jednak wciąż są aktualne i nadal stanowią zadanie

dla edukacji. Owe zalecenia wskazują na konieczność rozwijania zestawu tych kompetencji u mieszkańców państw członkowskich UE w ramach uczenia się przez całe życie¹. Kompetencje kluczowe rozumiane są tutaj jako połączenie trzech aspektów: wiedzy, umiejętności oraz właściwych dla danej sytuacji postaw. Ich nabywanie i rozwijanie ma dać współczesnemu człowiekowi szansę na samorozwój, bycie zaangażowanym i odpowiedzialnym obywatelem swojego kraju oraz uzyskanie zatrudnienia. Wśród ośmiu rodzajów owych kompetencji wyróżnione zostały również przedsiębiorczość oraz inicjatywność². Zgodnie z zaprezentowaną w dokumencie definicją te dwie kompetencje oznaczają zdolność osoby do wcielania pomysłów w czyn. Wymienia się w ich kontekście takie cechy jak: kreatywność, innowacyjność i zdolność do podejmowania ryzyka, a także planowania przedsięwzięć i prowadzenia ich dla osiągnięcia zamierzonych celów, zarówno w życiu osobistym, jak i społecznym oraz zawodowym³. W Rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z 30 maja 2014 roku w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół również uwzględniono owe zalecenia⁴. Uczniowie klas I–III oraz IV–VI powinni zdobywać kompetencje z zakresu przedsiębiorczości i inicjatywności w ramach realizacji treści z różnych obszarów (międzyprzedmiotowo), w gimnazjum i w szkole średniej pojawiają się natomiast wydzielone przedmioty

¹ Zalecenie 2006/96/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z 18 grudnia 2006 roku w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie, Dz.Urz. Unii Europejskiej L 394 z 30.12.2006, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006H0962&from=PL>, [12.02.2015].

² Tamże.

³ Tamże. Zob. także: *The Oslo Agenda for Entrepreneurship Education in Europe*, http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/files/support_measures/training_education/doc/oslo_agenda_final_en.pdf, [12.02.2015]; B. Kalita, *Przedsiębiorczość jako kompetencja kluczowa w procesie uczenia się przez całe życie*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Seria Organizacja i zarządzanie” 2014, z. 72, s. 51–64; S.A. Witkowski, *Psychologiczne predyktory przedsiębiorczości*, [w:] A. Strzatecki (red.), *Innowacyjna przedsiębiorczość. Teorie, badania, zastosowania praktyczne, perspektywa psychologiczna*, Wydawnictwo Academica, Warszawa 2011, s. 44–45; A.I. Frank, *Entrepreneurship and Enterprise Skills: A Missing Element of Planning Education? „Planning, Practice & Research”* 2007, Vol. 22, No. 4, s. 635–648, <http://dx.doi.org/10.1080/02697450701770142>; E. Ruscovaara, T. Pihkala, *Teachers implementing entrepreneurship education: classroom practices*, „Education+Training” 2013, Vol. 55, No. 2, s. 206, <http://dx.doi.org/10.1108/00400911311304832>.

⁴ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 30 maja 2014 roku w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego, Dz.U. z 2014 r. poz. 803.

mające służyć poszerzaniu wiedzy i umiejętności z omawianego zakresu⁵.

Wydaje się, iż w kontekście wyznaczonych kierunków rozwoju i edukacji młodych ludzi również w Polsce warto zainicjować dyskusję i poddać refleksji stan wiedzy oraz sposób rozumienia przedsiębiorczości przez obecnych i przyszłych nauczycieli. Szczególnie ważne w przekonaniu autorki niniejszej publikacji jest przyjrzenie się w tym aspekcie nauczycielom przedszkoli oraz studentom, którzy pretendują do wykonywania tego zawodu w niedalekiej przyszłości. Należy bowiem uznać, zgodnie ze stanowiskiem wielu autorzy⁶, iż to właśnie najniższy etap edukacji jest kluczowy w rozwoju człowieka.

Perspektywa teoretyczna

W literaturze przedmiotu, w działaniach praktycznych oraz opiniach społecznych widoczne są spory i dyskusje dotyczące definiowania przedsiębiorczości, również na gruncie edukacji⁷. Sposób rozumienia tego pojęcia zależy bowiem od tego, jakiej nauki przyjmie się perspektywę: czy będzie to ekonomia, czy np. psychologia lub socjologia⁸. Autorka niniejszego artykułu za najbardziej trafną uznaje perspektywę szeroką, czyli postrzeganie przedsiębiorczości w ujęciu niebiznesowym. W tym kontekście przedsiębiorczość stanowi zbiór kompetencji mających zastosowanie w życiu, niezależnie od zawodu, statusu czy pełnionej funkcji. Są to tak zwane kompetencje miękkie, do których należą m.in.: aktywność, zdolność do wcielania pomysłów w czyn, kreatywność, innowacyjność i gotowość do podejmowania ryzyka, zdolność do planowania przedsięwzięć i prowadzenia ich dla osiągnięcia zamierzonych celów z zachowaniem zasad etyki i odpowiedzialności, niekonwencjonalne podejście do rozwiązywania problemów, pasja, wytrwałość, pomaganie innym, myślenie „do przodu” itp.⁹ Osoba posiadająca dane cechy, predyspozycje i umiejętności może być nazwana przedsiębiorcą, ale – co istotne – nie musi być przedsiębiorcą. Natomiast

inaczej przedsiębiorczość definiowana jest w ujęciu wąskim, w którym ma miejsce odwołanie się do sfery gospodarczej¹⁰. Najczęściej charakteryzuje się wówczas sylwetkę przedsiębiorcy, znacząco zawężając tym samym rozumienie przedsiębiorczości do jednej grupy zawodowej związanej z biznesem czy handlem¹¹. Taka perspektywa ma charakter ściśle ekonomiczny. Cechy i umiejętności pozostają podobne, jednak odnosi się je najczęściej do sukcesu w prowadzeniu biznesu¹².

Możliwości edukacji w obszarze przedsiębiorczości zostały trafnie przedstawione przez U. Hytti oraz C. O’Gormana¹³. Wspomniani autorzy wskazują trzy kierunki edukacji przedsiębiorczej: uczenie się, aby zrozumieć przedsiębiorczość (co to jest, dlaczego jest potrzebna, kim są przedsiębiorcy i ilu ich jest), uczenie się, aby stać się przedsiębiorczym (wzięcie odpowiedzialności za własny rozwój, karierę, życie, poznanie sposobów rozwoju) oraz uczenie się, aby stać się przedsiębiorcą (jak to zrobić, jak założyć własną firmę). W oparciu o to rozróżnienie trzeba jasno zaznaczyć, że w przypadku edukacji w zakresie przedsiębiorczości w przedszkolach i w klasach I–III celem nadrzędnym nie powinno być wyłącznie kształcenie ekonomiczne (w rozumieniu wąskim), które doprowadzi do wykreowania w dalszej przyszłości biznesmenów czy przedsiębiorców. W społeczeństwie, w kręgach naukowców i metodyków widoczna jest troska o to, aby fundamentem edukacji dzieci ku przedsiębiorczości było podejście szersze, przede wszystkim pozaekonomiczne. Istotne jest również to, aby ów proces edukacyjny obejmował wartości etyczne, zapobiegając ewentualnemu kształtowaniu postaw konsumpcyjnych, negatywnie skoncentrowanych jedynie na dobrach materialnych¹⁴. Warto zatem odejść od tego rodzaju perspektywy i jasno doprecyzować, iż przedsiębiorczość w nauczaniu przedszkolnym i szkolnym powinna być rozumiana szeroko, jako kompetencja życiowa, a nie jedynie ekonomiczna. Taki właśnie kształt powinna przyjąć edukacja w zakresie przedsiębiorczości na najwcześniejszym etapie kształcenia – po to, aby wspólnie

⁵ Celem artykułu nie jest szczegółowe omówienie stanu edukacji w zakresie przedsiębiorczości w Polsce, dlatego jest to zagadnienie zaprezentowane skrótowo. Zob. *Developing Key Competences at School in Europe: Challenges and Opportunities for Policy*, 2012, http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/145EN.pdf, [17.02.2015].

⁶ Zob. A. Brzezińska, E. Gruszczyk-Kolczyńska, D. Waloszek, A. Klim-Klimaszewska, K. Robinson i in.

⁷ G. Gołębiowski, *Przedsiębiorczość w Polsce w świetle badań*, „Studia BAS” 2014, nr 1(37), s. 9–25, [http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/D5BFFD1B84E2392FC1257CA2004690B3/\\$File/Go%20C5%82%C4%99biowski.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/D5BFFD1B84E2392FC1257CA2004690B3/$File/Go%20C5%82%C4%99biowski.pdf), [15.02.2015].

⁸ Zob. R. Majkut, *Przedsiębiorczość w świetle uwarunkowań interdyscyplinarnych*, CeDeWu, Warszawa 2014.

⁹ A. Brzezińska, J. Schmidt, *Przedsiębiorczość jako warunek udanego startu w dorosłość*, [w:] tejże (red.), *Przedsiębiorczość w edukacji*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Poznań 2008, s. 21–23.

¹⁰ Zob. tamże oraz: A. Andrzejczak, *Możliwości kształtowania postaw przedsiębiorczych w szkole*, [w:] tejże (red.), *Przedsiębiorczość w edukacji*, dz.cyt., s. 38; Zalecenie 2006/96/WE Parlamentu Europejskiego i Rady..., dz.cyt.

¹¹ A. Brzezińska, J. Schmidt, dz.cyt., s. 22–23.

¹² Tamże.

¹³ U. Hytti, C. O’Gorman, *What is „enterprise education”? An analysis of the objectives and methods of enterprise education programmes in four European countries*, „Education+Training” 2004, Vol. 46, s. 13, <http://dx.doi.org/10.1108/00400910410518188>.

¹⁴ Zob. np.: P. Kowzan, *Krytyczna czy bankowa? Edukacja ekonomiczna na uniwersytecie i poza nim*, „Praktyka Teoretyczna” 2013, nr 1(7), http://www.praktykateoretyczna.pl/PT_nr7_2013_NOU/12.Kowzan.pdf, [08.10.2015].

z rodzicami i ze środowiskiem lokalnym przygotować młodego człowieka do radzenia sobie w każdej pracy i w każdej sytuacji życiowej¹⁵.

Przegląd literatury przedmiotu wskazuje, iż dość często pojawiają się badania oraz publikacje, które dotyczą kształcenia w zakresie przedsiębiorczości na wyższych szczeblach edukacji – w szkołach podstawowych, gimnazjalnych i średnich – lub kształcenia zawodowego (takie badania prowadzone są między innymi w Finlandii, Szwecji, Danii czy Wielkiej Brytanii)¹⁶. W Polsce badań dotyczących przedsiębiorczości jest niewiele (wyjątek stanowią te dotyczące przedsiębiorczości akademickiej)¹⁷. Jeśli natomiast się pojawiają, rzadko dotyczą przedsiębiorczości rozumianej szeroko, jako kompetencji kluczowej¹⁸. Jak wynika z przeglądu literatury, nikt dotąd w Polsce nie zajmował się empirycznie przedsiębiorczością na poziomie edukacji przedszkolnej czy wczesnoszkolnej, chociaż właśnie w przedszkolu i w pierwszych latach nauki w szkole dziecko powinno mieć szansę nabywania podstaw kompetencji kluczowych. Trzeba jednak zauważyć, że pojawiają się propozycje programów i projektów skierowanych do dzieci w wieku przedszkolnym lub wczesnoszkolnym doskonalących

przedsiębiorczość w ramach edukacji formalnej lub poza nią¹⁹.

Ponadto z obserwacji kształcenia przyszłych nauczycieli oraz wstępnej analizy programów studiów pedagogicznych wybranych polskich uczelni i ofert doskonalenia zawodowego nauczycieli wynika, iż kształcenie przyszłych i obecnych nauczycieli przedszkoleni niemal w ogóle nie obejmuje wyposażania tych osób w kompetencje związane z szeroko pojętą przedsiębiorczością ani metodyki edukacji w zakresie przedsiębiorczości²⁰. Tymczasem niewątpliwie wiele zależy od nauczycieli, którzy mają za zadanie wspomóc dzieci i młodzież w nabywaniu kompetencji kluczowych. Jak dowodzą np. badania szwedzkie²¹ oraz finlandzkie²², nauczyciele w praktyce edukacyjnej często poszerzają wąską definicję przedsiębiorczości na rzecz prezentowania określonej postawy i sposobu odnoszenia się do świata i jego rozumienia, a nie tylko „bycia przedsiębiorcą”²³. Takie rozumienie pojęcia przedsiębiorczość przez nauczycieli (szczególnie niższych szczebli edukacji) jest formą obrony przed odrzuceniem w procesie edukacji dzieci pedagogicznych i humanistycznych wartości na rzecz wartości konsumpcyjnych, biznesowych²⁴.

¹⁵ M. Dąbrowski, *Ekonomia w praktyce – nowy przedmiot nauczania*, „e-mentor” 2011, nr 4(41), s. 79–82, <http://www.e-mentor.edu.pl/artukul/index/numer/41/id/868>, [12.02.2015].

¹⁶ Zob. np.: U. Hytti, C. O’Gorman, dz.cyt., s. 11–23; E. Ruscovaara, T. Pihkala, *Entrepreneurship Education in Schools: Empirical Evidence on the Teacher’s Role*, „The Journal of Educational Research” 2015, Vol. 108, No. 3, s. 236–249, <http://dx.doi.org/10.1080/00220671.2013.878301>; E. Ruscovaara, T. Pihkala, J. Seikkula-Leinob, M. Riikka Järvinen, *Broadening the resource base for entrepreneurship education through teachers’ networking activities*, „Teaching and Teacher Education” 2015, Vol. 47, s. 62–70, <http://dx.doi.org/10.1016/j.tate.2014.12.008>; L. Rosendahl Huber, R. Sloof, M. van Praag, *The effect of early entrepreneurship education: evidence from a field experiment*, „European Economic Review” 2014, Vol. 72, s. 76–97; R. Bakar, M.A. Islam, J. Lee, *Entrepreneurship Education: Experiences in Selected Countries*, „International Education Studies” 2015, Vol. 8, No. 1, s. 88–99, <http://dx.doi.org/10.5539/ies.v8n1p88>; A.I. Frank, dz.cyt.; J. Seikkula-Leino, *Advancing entrepreneurship education in the Finnish basic education – the prospect of developing local curricula*, [w:] A. Fayolle, P. Kyro (eds.), *The Dynamics between Entrepreneurship, Environment and Education*, Edward Elgar, Cheltenham 2008, s. 168–190, <http://dx.doi.org/10.4337/9781848445017.00019>; V. Johansen, *Entrepreneurship education and entrepreneurial activity*, „International Journal of Entrepreneurship and Small Business” 2010, Vol. 9, No. 1, s. 74–85, <http://dx.doi.org/10.1504/IJESB.2010.029507>; I. Kozłinska, *Current Trends in Entrepreneurship Education: Challenges for Latvia and Lithuania*, „Social Research” 2011, No. 4(25), s. 75–88, http://www.su.lt/bylos/mokslo_leidiniai/soc_tyrimai/2011_25/kozlinska.pdf, [15.02.2015].

¹⁷ Np.: J. Cieślak, J. Guliński, K.B. Matusiak, A. Skala-Poźniak, *Edukacja dla przedsiębiorczości akademickiej*, Poznań–Warszawa 2011, http://www.pi.gov.pl/PARPFfiles/file/edukacja_dla_przedsiębiorczosci_akademickiej.pdf, [14.02.2015].

¹⁸ Zob. np.: B. Kalita, dz.cyt.; A. Richert-Kaźmierska, *Przedsiębiorczość jako przedmiot nauczania na wyższej uczelni – wyzwania merytoryczne i metodyczne*, „e-mentor”, 2011, nr 2(39), <http://www.e-mentor.edu.pl/artukul/index/numer/39/id/825>, [15.02.2015]; A. Marszałek, *Analiza postaw przedsiębiorczych wśród studentów*, „e-mentor” 2012, nr 3(45), <http://www.e-mentor.edu.pl/artukul/index/numer/45/id/932>, [17.02.2015].

¹⁹ Oto przykłady: *Przedsiębiorczy przedszkolak*, http://www.wroclaw.pl/dla-przedszkolakow#przedsiębiorczy_przedszkolak, *Dziecięca Akademia Przedsiębiorczości*, <http://www.dap.edu.pl>, *Przedsiębiorcze Dziecko*, <http://www.przedsiębiorczedziecko.com/>, [15.02.2015].

²⁰ Najczęściej przedmioty, które mogą mieć za cel wyposażenie studentów pedagogiki w pewne elementy kompetencji przedsiębiorczych, są obecne w programach specjalności i modułów związanych z coachingiem, zarządzaniem i kierowaniem placówkami oraz pomocą psychologiczno-pedagogiczną itp., a nie w programie specjalności nauczycielskiej. Tutaj najczęściej przedmiot *komunikacja interpersonalna*.

²¹ C.A. Holmgren, *Translating entrepreneurship into the education setting – a case of societal entrepreneurship*, [w:] K. Berglund, B. Johannisson, B. Schwartz (eds.), *Societal entrepreneurship. Positioning, penetrating, promoting*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham–Northampton 2012, s. 214–237, <http://dx.doi.org/10.4337/9781781006337.00019>.

²² Zob. np.: B. Backström-Widjeskog, *Teachers’ thoughts on entrepreneurship education*, [w:] K. Skogen, J. Sjøvoll (eds.), *Creativity and Innovation – Preconditions for entrepreneurial education*, Tapir Academic Press, Trondheim 2010, s. 107–120.

²³ *Rozwój ducha przedsiębiorczości oraz umiejętności biznesowych w UE*, Urząd Publikacji Unii Europejskiej, Luksemburg 2013, s. 44.

²⁴ C.A. Holmgren, dz.cyt., s. 226.

Uzasadnienie podjętych badań

Badania zostały przeprowadzone przez autorkę z kilku względów. Przede wszystkim inspiracją były trwające dyskusje dotyczące przedsiębiorczości zarówno w obszarze społecznym, jak i edukacyjnym czy badawczo-naukowym, a także coraz popularniejsze inicjatywy oddolne mające na celu rozwijanie przedsiębiorczości u młodszych dzieci. Owe działania są czasem pozbawione istotnej podbudowy merytorycznej wynikającej z wiedzy naukowej czy doświadczeń. Zatem istotnym argumentem jest konieczność pobudzenia refleksji nad tym obszarem edukacji i sprawdzenie, jak przedsiębiorczość jest rozumiana przez nauczycieli i studentów pedagogiki, co może stanowić punkt wyjścia do podjęcia odpowiednich działań. Luka w obszarze zainteresowania edukacją ku przedsiębiorczości na poziomie przedszkoli widoczna w literaturze przedmiotu, również zagranicznej²⁵, a także wnioski autorki z wieloletniej obserwacji kształcenia przyszłych nauczycieli oraz wstępnej analizy programów studiów pedagogicznych wybranych polskich uczelni i ofert doskonalenia zawodowego nauczycieli to również istotne motywy podjęcia takiej właśnie tematyki badawczej.

W związku z powyższym jako punkt wyjścia należy potraktować naukowe poznanie stanowiska, poziomu wiedzy i opinii nauczycieli wszystkich etapów kształcenia na temat zagadnienia przedsiębiorczości i jej nauczania już od najniższych szczebli edukacji.

Założenia metodologiczne badań

Nadrzędny cel przeprowadzonego badania to diagnoza, jak nauczycielki przedszkoli (obecne i przyszłe) rozumieją i postrzegają przedsiębiorczość oraz jaki jest edukacyjny kontekst funkcjonowania tej kompetencji kluczowej w ocenie badanych. Problemy badawcze sformułowane zostały następująco:

- Jak jest rozumiane pojęcie „przedsiębiorczość” oraz kim jest według badanych osoba przedsiębiorcza²⁶?
- Czy badani uważają siebie za osoby przedsiębiorcze i jakie cechy, kompetencje przypisują sobie w tym zakresie²⁷?
- Czy badane osoby miały możliwość rozwijania swojej przedsiębiorczości w ramach formalnej edukacji i/lub poza nią? W jaki sposób²⁸?
- Jakie jest zdanie respondentów na temat edukowania ku przedsiębiorczości przyszłych nauczycieli przedszkoli oraz dzieci w wieku przedszkolnym²⁹?

Materiał badawczy został zebrany z wykorzystaniem metody sondażu diagnostycznego, jako technika została wybrana ankieta internetowa (kwestionariusz online)³⁰. W badaniu zastosowano metodę rekrutacji ochotników, która jest jedną z przyjętych metod internetowego doboru próby³¹. Respondenci byli zachęceni do udziału poprzez zaproszenie przekazane za pośrednictwem internetu (e-mail, portale społecznościowe, fora dyskusyjne). Badane grupy to nauczycielki przedszkoli z całej Polski oraz studentki

²⁵ Przykłady publikacji dot. etapu edukacji przedszkolnej: L. Lindström, *What Do Children Learn at Swedish Preschools?*, „International Education Studies” 2013, Vol. 6, No. 4, s. 236–250, <http://dx.doi.org/10.5539/ies.v6n4p236>; B. Sabzeh, M. Seif Naraghi, E. Naderi, *Review of constituents and content of entrepreneurship curriculum for pre-school children and its evaluation due to the view point of specialists in curriculum, entrepreneurship and related teachers*, „Indian Journal of Fundamental and Applied Life Sciences” 2014, Vol. 4 (S4), s. 1322–1329.

²⁶ Pytania ankietowe dot. tego problemu badawczego: „Co to jest, według Ciebie, przedsiębiorczość? Jak rozumiesz to pojęcie?”, „Osoba przedsiębiorcza, według Ciebie, to...”

²⁷ Pytania ankietowe dot. tego problemu badawczego: „Czy uważasz się za osobę przedsiębiorczą?”, „Zaznacz na skali, w jakim stopniu konkretne zdanie opisuje/dotyczy Ciebie” (zdania zostały zaprezentowane w tabeli 1 i 2 w niniejszym opracowaniu).

²⁸ Pytania ankietowe dot. tego problemu badawczego: „Czy w trakcie Twojej formalnej edukacji, rozwoju zawodowego miałaś(eś) szansę na doskonalenie, rozwijanie Twoich kompetencji z zakresu przedsiębiorczości? Jeśli tak, proszę podać gdzie, kiedy, w jakich sytuacjach miałaś(eś) szansę na rozwijanie swojej przedsiębiorczości?”, „Czy w programie Twoich studiów (pedagogicznych) wystąpił chociaż jeden przedmiot z zakresu przedsiębiorczości? Jeśli tak, podaj nazwę”, „Czy doświadczyłaś(eś) wsparcia, rozwoju Twoich kompetencji z zakresu przedsiębiorczości poza formalnym systemem edukacji, doskonalenia zawodowego?”

²⁹ Pytania ankietowe dot. tego problemu badawczego: „Czy uważasz, że nauczyciele przedszkoli powinni uzyskać przygotowanie w zakresie przedsiębiorczości rozumianej jako zestaw kompetencji mających zastosowanie w życiu (radzenie sobie ze stresem, autoprezentacja, ocena ryzyka, konstruktywna komunikacja itp.)? Proszę uzasadnić odpowiedź”, „Czy uważasz, że dzieci w toku edukacji przedszkolnej powinny brać udział w zajęciach, które dałyby im szansę na nabycie podstawowej wiedzy i umiejętności z zakresu przedsiębiorczości rozumianej jako zbiór cech, kompetencji mających zastosowanie w życiu (radzenie sobie ze stresem, autoprezentacja, ocena ryzyka, konstruktywna komunikacja, myślenie przyczynowo-skutkowe itp.)? Proszę uzasadnić odpowiedź”.

³⁰ Kwestionariusz ankiety składał się z siedemnastu pytań o charakterze otwartym i zamkniętym oraz 7-stopniowej skali Likerta. Pierwszych siedem pytań stanowiło metryczkę. Do realizacji badań zostały stworzone dwa nieco różniące się od siebie (głównie w sposobie sformułowania pytań) kwestionariusze ankiety – osobno dla każdej z grup respondentów.

³¹ D. Batorski, M. Olcoń-Kubicka, *Prowadzenie badań przez Internet*, „Studia Socjologiczne” 2006, nr 3(182), s. 110–112.

kierunku pedagogika Uniwersytetu Wrocławskiego. Kwestionariusz ankiety został wypełniony przez 106 nauczycielek przedszkoli oraz 124 studentki pedagogiki na UWr. Wszystkie osoby badane były kobietami. 55 proc. badanych nauczycielek ukończyło 31 rok życia, natomiast 85 proc. studentek to osoby w przedziale pomiędzy 20 a 30 rokiem życia. Większość respondentek zamieszkiwała na wsi lub w mieście pow. 500 tys. mieszkańców. Ok. 40 proc. nauczycielek pracowało w mieście takiej wielkości. 57 proc. badanych nauczycielek uzyskało przygotowanie do zawodu, kończąc studia II stopnia, 25 proc. ukończyło te studia na Uniwersytecie Wrocławskim. 73 proc. badanych studentek było w trakcie studiów I stopnia (wszystkie na UWr). Najwięcej – 63 proc. badanych pracowało w zawodzie nie dłużej niż 7 lat, a 42 proc. osiągnęło stopień awansu zawodowego nauczyciela kontraktowego. 9 proc. z grupy badanych studentek pracowało w zawodzie, w większości przypadków jeden rok.

Prezentacja wyników badań

Pierwszym aspektem, na którym koncentrowały się badania, było rozumienie przez respondentki pojęć „przedsiębiorczość”, a także „osoba przedsiębiorcza”. Pytania dotyczące tych kwestii miały charakter otwarty, dlatego podczas analizy odpowiedzi stworzono klucz, w którym podzielono możliwe odpowiedzi na dwie kategorie:

1. Przedsiębiorczość rozumiana szeroko – jako kompetencja mająca zastosowanie w życiu niezależnie od ścieżki rozwoju czy zawodu. Osoba przedsiębiorcza to ktoś, kto posiada cechy i kompetencje miękkie – jest przedsiębiorczy życiowo³².
2. Przedsiębiorczość rozumiana wąsko, z perspektywy ekonomicznej – jako kompetencja związana z działaniem w biznesie, prowadzeniem firmy, zarządzaniem finansami lub innymi zasobami materialnymi. Osoba przedsiębiorcza to ktoś, kto posiada cechy i kompetencje o wyżej wymienionym charakterze, najczęściej przedsiębiorca, biznesmen, ekonomista.

Nauczycielki edukacji przedszkolnej w większości (75 proc.) udzielały odpowiedzi, które można przy-

porządkować do pierwszej kategorii, prezentującej ujęcie szersze niż ekonomiczne³³. Jedyne ok. 25 proc. badanych nauczycielek przyporządkowuje pojęcie przedsiębiorczości wyłącznie do świata ekonomii, biznesu, przedsiębiorstwa.

W odpowiedziach studentek pedagogiki UWr nie są zauważalne tak znaczące różnice w rozumieniu pojęcia przedsiębiorczości i bycia osobą przedsiębiorczą. Do pierwszej przyjętej kategorii można zaliczyć ok. 55 proc. ich odpowiedzi, a do kategorii drugiej („ekonomicznej”) – ok. 45 proc. odpowiedzi. Uzyskane wyniki mogą zastanawiać. Istotna wydaje się odpowiedź na pytanie, skąd biorą się takie różnice w rozumieniu przedsiębiorczości pomiędzy obiema grupami? Być może jest to spowodowane różnicą wieku (por. tabela 1) i konsekwencjami tego stanu rzeczy. Wydaje się, że wiek może mieć znaczenie ze względu na edukację formalną, w której uczestniczyły respondentki. Osoby poniżej 30. roku życia z całą pewnością brały udział w lekcjach z przedmiotu *podstawy przedsiębiorczości* wprowadzonych do programów nauczania i organizowanych w szkołach ponadgimnazjalnych³⁴. Cele kształcenia tego przedmiotu w pewnej części dotyczą aspektów ekonomicznych, ale obecne są tam również cele związane z kształtowaniem postaw przedsiębiorczych (np. podejmowanie decyzji, ocena własnych słabych i mocnych stron, współpraca³⁵). Niemniej jednak liczne analizy programów przedmiotów z zakresu przedsiębiorczości na poziomie szkolnictwa średniego oraz badania dotyczące faktycznej realizacji tychże przedmiotów, kompetencji nauczycieli oraz osiągnięć uczniów w tym obszarze uzasadniają przyjęcie założenia, iż edukacja w zakresie przedsiębiorczości, w której uczestniczyły niektóre badane osoby, zawęży rozumienie tego pojęcia³⁶. Wówczas, opisana powyżej, zaistniała w badaniach tendencja wydaje się zrozumiała.

W obu grupach respondentki, jeśli rozumieją przedsiębiorczość szeroko, jako całościową kompetencję, najczęściej wymieniają następujące cechy i elementy postawy przedsiębiorczej: stawianie sobie ambitnych celów, poszukiwanie i znajdowanie rozwiązań, umiejętność radzenia sobie z każdą sytuacją, kreatywność, realizacja własnych pomysłów, umiejęt-

³² Por. zestaw kompetencji wymieniony w części teoretycznej niniejszego opracowania.

³³ Widoczna zgodność z wynikami badań skandynawskich, por. C.A. Holmgren, dz.cyt.; B. Backström-Widjeskog, dz.cyt.

³⁴ Od roku szkolnego 2012/2013 wprowadzono drugi, alternatywny przedmiot: *Ekonomia w praktyce*, por. Ministerstwo Edukacji Narodowej, *Podstawa programowa z komentarzem*, t. 4, s. 128; M. Dąbrowski, *Ekonomia w praktyce*, dz.cyt.

³⁵ A. Andrzejczak, *Skuteczność nauczania przedsiębiorczości w szkołach średnich*, [w:] P. Wachowiak, M. Dąbrowski, B. Majewski (red.), *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2007, s. 133–139. Niestety, jak wynika z obserwacji praktyki edukacyjnej i przeprowadzonych badań, założone cele przedmiotu nie mają pełnego odzwierciedlenia w rzeczywistym procesie dydaktyczno-wychowawczym, zob.: M. Tracz, T. Rachwał, *Przedmiot postawy przedsiębiorczości – założenia realizacji a przygotowanie nauczycieli*, [w:] Z. Ziolo, T. Rachwał (red.), *Rola przedsiębiorczości w aktywizacji gospodarczej*, Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej Instytutu Geografii AP w Krakowie, Nowa Era, Warszawa–Kraków 2007, s. 286–296.

³⁶ D. Raczko, 2: 88, *czyli o kształtowaniu postaw przedsiębiorczych w polskiej szkole*, [w:] P. Wachowiak, M. Dąbrowski, B. Majewski (red.), dz.cyt., s. 153–154; J. Krzyżak, *Edukacja ekonomiczna jako nowa jakość wychowania – spostrzeżenia, opinie, sugestie*, [w:] P. Wachowiak, M. Dąbrowski, B. Majewski, dz.cyt., s. 162–164; A. Andrzejczak, dz.cyt., s. 140–145.

Przedsiębiorczość i edukacja ku przedsiębiorczości...

ność planowania i organizowania pracy, umiejętności komunikacyjne, zaradność życiowa, podejmowanie ryzyka. Osoba przedsiębiorcza to w opinii badanych najczęściej osoba aktywna, systematyczna w swoich działaniach, dobrze planująca, zorganizowana, innowacyjna, ambitna, kreatywna, odważna, znająca siebie.

W odpowiedziach prezentujących wąskie rozumienie przedsiębiorczości najczęściej pojawiają się następujące próby definiowania tego terminu: umiejętność gospodarowania dobrami materialnymi, finansami, inwestowanie, orientowanie się w prawach rynku, zakładanie własnej firmy, działania mające na celu osiągnięcie zysku we własnej firmie, zaradność w interesach. Osoba przedsiębiorcza: zna wartość pieniądza, jest biznesmenem, mądrze dysponuje swoimi zarobkami, zna się na firmach, giełdzie, prowadzi własną działalność.

Kolejne pytanie w prezentowanym badaniu brzmiało: „Czy uważasz się za osobę przedsiębiorczą?” Tutaj istotną była autodiagnoza osób badanych: na ile one czują się osobami przedsiębiorczymi. Za punkt odniesienia respondentki przyjmowały swoje własne definicje przedsiębiorczości, ponieważ nie podano im żadnej definicji tego terminu. Zadanie w tym pytaniu polegało na wybraniu odpowiedzi na siedmiostopniowej skali, od „zdecydowanie tak” do „zdecydowanie nie”. Ponad 75 proc. badanych nauczycielek w różnym stopniu uznaje się za osoby przedsiębiorcze. „Zdecydowanie tak” odpowiedziało 13 proc. respondentek z tej grupy badawczej. Niemal 14 proc. nie potrafiło odpowiedzieć na to pytanie, a ok. 9 proc. nauczycielek uznało (z różnym nasileniem), że nie są osobami przedsiębiorczymi. Studentki pedagogiki w mniejszym stopniu uważają się za osoby przedsiębiorcze – ok. 53 proc. respondentek na wspomniane pytanie udzieliło odpowiedzi twierdzącej, z różnym nasileniem, przy czym „zdecydowanie tak” odpowiedziało niespełna 7 proc. badanych. Około 24 proc. stanowiły odpowiedzi „nie wiem”, a niemal 26 proc. studentek uznało, że nie są przedsiębiorcze. Wydaje się, że przedstawiony rezultat może wynikać ze sposobu rozumienia pojęcia przedsiębiorczości przez studentki pedagogiki. Spora część z nich rozumie je wąsko i być może z tego względu nie uznaje się za osoby przedsiębiorcze. Interesujące mogłoby się okazać oszacowanie, czy myślenie o sobie jako osobie przedsiębiorczej jest w jakiś sposób związane z wiekiem badanych i stażem pracy.

Następne pytanie miało charakter uzupełniający w stosunku do poprzedniego. Zaprezentowano w nim osiemnaście zdań, które stanowiły opis cech i kompetencji charakterystycznych dla osoby przedsiębiorczej (w rozumieniu szerokim). Respondentki miały za zadanie zaznaczyć, na ile każde ze zdań je opisuje. Do dyspozycji była 7-stopniowa skala³⁷. Respondentki (obie grupy) przypisały sobie posiadanie większości

z 18 przedstawionych w zdaniach cech, chociaż oczywiście w różnym stopniu. Uzyskane wyniki prezentują tabele 1 i 2.

Największy odsetek badanych studentek pedagogiki uznał, że może odnieść do siebie następujące stwierdzenia (odpowiedzi „zdecydowanie tak”): *porażka to lekcja, jak działać w przyszłości* (30 proc.), *szanuję poglądy innych, nawet jeśli się z nimi nie zgadzam* (29 proc.) oraz *lubię pracować w grupie, w zespole* (23 procent). Dla porównania najwięcej badanych nauczycielek zdecydowanie uznało, że opisują je następujące stwierdzenia: *jestem aktywna, lubię działać* (45 proc.), *lubię się uczyć, zdobywać nowe umiejętności, wiedzę* (37 proc.) oraz *szanuję poglądy innych* (34 procent). Najwięcej odpowiedzi „nie wiem” nauczycielki zaznaczyły w odniesieniu do zdania: *jeśli ponoszę porażki, to z własnej winy* (53 proc.), a studentki – *łatwo dostrzegam sprzyjające okoliczności, korzystam z nadarzającej się okazji* (26 procent). Jak wynika z danych przedstawionych w tabelach 1 i 2, respondentki będące studentkami pedagogiki w najmniejszym stopniu (odpowiedzi „zdecydowanie nie”) utożsamiały się z następującymi stwierdzeniami: *dobrze sobie radzę z negatywnymi emocjami* (7 proc.), *lubię pracować w grupie, w zespole* (4 proc.) oraz *wykorzystuję w pełni moje możliwości* (4 proc.), natomiast nauczycielki przedszkola – *radzę sobie z krytyką, motywuje mnie do działań, zmiany* (2 proc.), *jestem systematyczna* (2 proc.) oraz *jeśli ponoszę porażki, to z własnej winy* (1 procent). Odpowiedzi udzielone na to pytanie przez respondentki z obu grup różnią się, chociaż zauważalne są pewne tendencje i podobieństwa. Na przykład spośród opisów, z którymi respondentki utożsamiają się w znacznym stopniu, wspólne dla obu grup jest zdanie: *szanuję poglądy innych*. Natomiast w przypadku stwierdzeń, które w opinii badanych osób w najmniejszym stopniu je charakteryzują, wspólne dla obu grup są następujące charakterystyki: *jestem systematyczna* oraz *dobrze sobie radzę z negatywnymi emocjami, radzę sobie z krytyką*.

Kolejna grupa pytań miała umożliwić zdiagnozowanie, czy badane osoby doświadczyły w czasie swojej formalnej edukacji i poza nią możliwości rozwijania własnej przedsiębiorczości.

Na pytanie: „Czy w trakcie Twojej formalnej edukacji, rozwoju zawodowego miałaś szansę na doskonalenie, rozwijanie Twoich kompetencji z zakresu przedsiębiorczości?” 46 procent studentek odpowiedziało twierdząco, natomiast nauczycielki w większości (57 proc.) uznały, że nie miały szans na rozwijanie przedsiębiorczości w trakcie formalnego kształcenia. Następnie osoby, które stwierdziły, że taką szansę miały, dookreśliły sytuacje służące rozwijaniu przedsiębiorczości. Tutaj w obu grupach najczęściej wskazywano na wcześniejsze etapy edukacji: liceum, szkołę średnią, uczestnictwo w zajęciach z przedmiotu *podstawy przedsiębiorczości*.

³⁷ Oznaczenia stopni w skali 7-stopniowej: „zdecydowanie tak”, „tak”, „raczej tak”, „nie wiem/trudno powiedzieć”, „raczej nie”, „nie”, „zdecydowanie nie”.

Tabela 1. Cechy i kompetencje badanych nauczycielek w zakresie przedsiębiorczości (według ich deklaracji)

Odpowiedź	Zdecydowanie tak	Tak	Raczej tak	Nie wiem, trudno powiedzieć	Raczej nie	Nie	Zdecydowanie nie
Wiem, czego chcę, jasno wyrażam swoje poglądy, stanowisko	26,42% (28)	33,96% (36)	33,02% (35)	3,77% (4)	1,99% (2)	0% (0)	0,94% (1)
Szanuję poglądy innych, nawet jeśli się z nimi nie zgadzam	33,96% (36)	41,51% (44)	22,64% (24)	0,94% (1)	0,94% (1)	0% (0)	0% (0)
Radzę sobie z krytyką, motywuje mnie do działania, zmiany	9,43% (10)	33,02% (35)	36,79% (39)	13,21% (14)	5,66% (6)	0% (0)	1,89% (2)
Lubię pracować w grupie, w zespole	27,36% (29)	35,85% (38)	28,30% (30)	2,83% (3)	3,77% (4)	1,89% (2)	0% (0)
Łatwo dostrzegam sprzyjające okoliczności, korzystam z nadarżających się okazji	22,64% (24)	38,68% (41)	22,64% (24)	12,26% (13)	2,83% (3)	0,94% (1)	0% (0)
Jestem aktywna, lubię działać	45,28% (48)	38,68% (41)	10,38% (11)	4,72% (5)	0,94% (1)	0% (0)	0% (0)
Wykorzystuję w pełni moje możliwości	20,75% (22)	27,36% (29)	29,25% (31)	13,21% (14)	7,55% (8)	1,89% (2)	0% (0)
Jestem systematyczna	26,42% (28)	25,47% (27)	31,13% (33)	2,83% (3)	12,26% (13)	0% (0)	1,89% (2)
Mam świadomość swoich mocnych i słabych stron	25,47% (27)	45,28% (48)	28,30% (30)	0% (0)	0,94% (1)	0% (0)	0% (0)
Umiem dobrze planować i organizować swoje działanie, pracę	22,64% (24)	39,62% (42)	25,47% (27)	4,72% (5)	6,60% (7)	0,94% (1)	0% (0)
Wyznaczam sobie cele i dążę do ich realizacji	22,64% (24)	49,06% (52)	22,64% (24)	2,83% (3)	1,89% (2)	0,94% (1)	0% (0)
Lubię się uczyć, zdobywać nowe umiejętności, wiedzę	36,79% (39)	48,11% (51)	11,32% (12)	0,94% (1)	1,89% (2)	0,94% (1)	0% (0)
Porażka to lekcja, jak działać w przyszłości	22,64% (24)	45,28% (48)	21,70% (23)	4,72% (5)	3,77% (4)	0,94% (1)	0,94% (1)
Dobrze sobie radzę z negatywnymi emocjami	2,83% (3)	21,70% (23)	44,34% (47)	10,38% (11)	18,87% (20)	1,89% (2)	0% (0)
Umiem koncentrować się na zadaniu, nawet pod presją czasu	23,58% (25)	33,96% (36)	31,13% (33)	5,66% (6)	4,72% (5)	0,94% (1)	0% (0)
Rozwiązuję konflikty konstruktywnie, przy współpracy, kompromisach	17,92% (19)	39,62% (42)	37,74% (40)	2,83% (3)	1,89% (2)	0% (0)	0% (0)
Dobrze sobie radzę w sytuacjach nowych, niepewnych	11,32% (12)	24,53% (26)	43,40% (46)	12,26% (13)	7,55% (8)	0,94% (1)	0% (0)
Jeśli ponoszę porażki, to z własnej winy	4,72% (5)	10,38% (11)	17,92% (19)	52,83% (56)	10,38% (11)	2,83% (3)	0,94% (1)

Źródło: opracowanie własne.

Przedsiębiorczość i edukacja ku przedsiębiorczości...

Tabela 2. Cechy i kompetencje badanych studentek w zakresie przedsiębiorczości (według ich deklaracji)

Odpowiedź	Zdecydowanie tak	Tak	Raczej tak	Nie wiem, trudno powiedzieć	Raczej nie	Nie	Zdecydowanie nie
Wiem, czego chcę, jasno wyrażam swoje poglądy, stanowisko	17,74% (22)	35,48% (44)	34,86% (43)	4,84% (6)	5,65% (7)	1,61% (2)	0% (0)
Szanuję poglądy innych, nawet jeśli się z nimi nie zgadzam	29,03% (36)	50,00% (62)	17,74% (22)	3,23% (4)	0% (0)	0% (0)	0% (0)
Radzę sobie z krytyką, motywuje mnie do działań, zmiany	9,68% (12)	21,77% (27)	33,87% (42)	16,13% (20)	16,13% (20)	0,81% (1)	1,61% (2)
Lubię pracować w grupie, w zespole	22,58% (28)	28,23% (35)	25,81% (32)	4,03% (5)	12,90% (16)	2,42% (3)	4,03% (5)
Łatwo dostrzegam sprzyjające okoliczności, korzystam z nadarzających się okazji	12,90% (16)	25,81% (32)	29,84% (37)	25,81% (32)	4,03% (5)	0,81% (1)	0,81% (1)
Jestem aktywna, lubię działać	19,35% (24)	33,06% (41)	24,19% (30)	11,29% (14)	11,29% (14)	0,81% (1)	0% (0)
Wykorzystuję w pełni swoje możliwości	8,87% (11)	17,74% (22)	31,45% (39)	19,35% (24)	14,52% (18)	4,03% (5)	4,03% (5)
Jestem systematyczna	8,87% (11)	20,16% (25)	22,58% (28)	9,68% (12)	28,23% (35)	8,06% (10)	2,42% (3)
Mam świadomość swoich mocnych i słabych stron	18,55% (23)	33,87% (42)	34,68% (43)	8,06% (10)	4,03% (5)	0,81% (1)	0% (0)
Umiem dobrze planować i organizować swoje działanie, pracę	10,48% (13)	28,23% (35)	35,48% (44)	8,87% (11)	12,10% (15)	2,42% (3)	2,42% (3)
Wyznaczam sobie cele i dążę do ich realizacji	11,29% (14)	33,06% (41)	35,48% (44)	11,29% (14)	8,06% (10)	0,81% (1)	0% (0)
Lubię się uczyć, zdobywać nowe umiejętności, wiedzę	17,74% (22)	32,26% (40)	35,52% (49)	6,45% (8)	2,42% (3)	0,81% (1)	0,81% (1)
Porażka to lekcja, jak działać w przyszłości	29,84% (37)	31,45% (39)	25,81% (32)	7,26% (9)	2,42% (3)	3,23% (4)	0% (0)
Dobrze sobie radzę z negatywnymi emocjami	3,23% (4)	5,32% (19)	26,61% (33)	14,52% (18)	26,61% (33)	6,45% (8)	7,26% (9)
Umiem koncentrować się na zadaniu, nawet pod presją czasu	13,71% (17)	28,23% (35)	30,65% (38)	11,29% (14)	12,90% (16)	0,81% (1)	2,42% (3)
Rozwiązuję konflikty konstruktywnie, przy współpracy, kompromisach	14,52% (18)	41,13% (51)	30,65% (38)	11,29% (14)	2,42% (3)	0% (0)	0% (0)
Dobrze sobie radzę w sytuacjach nowych, niepewnych	4,84% (6)	17,74% (22)	38,29% (45)	21,77% (27)	16,13% (20)	1,61% (2)	1,61% (2)
Jeśli ponoszę porażki, to z własnej winy	4,84% (6)	14,52% (18)	26,61% (33)	42,74% (53)	10,68% (13)	0% (0)	0,81% (1)

Źródło: opracowanie własne.

Podobny odsetek respondentek z obu grup (studentki – 80 proc., nauczycielki – 87 proc.) stwierdził, że nie miał w czasie swoich studiów pedagogicznych przedmiotu rozwijającego kompetencje z zakresu przedsiębiorczości. Badane, które stwierdziły, że miały tego rodzaju przedmiot na studiach, wymieniały np. *zarządzanie projektami, podstawy organizacji i zarządzania oświatą, poradnictwo, edukację środowiskową, negocjacje i mediacje, komunikację interpersonalną*.

Większość respondentek z obu grup (studentki – 87 proc., nauczycielki – 82 proc.) uznała również, że poza formalnym systemem edukacji nie było, ich zdaniem, możliwości rozwijania własnej przedsiębiorczości. Wśród osób badanych z obu grup (studentki 13 proc., nauczycielki 18 proc.) dostrzegających takie szanse pojawiały się następujące odpowiedzi dotyczące sytuacji, w których możliwe jest rozwijanie tejże cechy: *życie, rodzina – doświadczenia w prowadzeniu firmy przez kogoś bliskiego, własna firma, miejsce pracy, książki, wolontariat*.

Ostatnie dwa pytania dotyczyły poglądów respondentek na temat potrzeby wprowadzenia edukacji ku przedsiębiorczości rozumianej jako zbiór kompetencji mających zastosowanie w życiu. Chodziło zatem o poznanie poglądów respondentek na temat stwarzania z jednej strony przyszłym nauczycielkom (w toku ich edukacji), z drugiej strony dzieciom okazji do rozwijania zbioru kompetencji miękkich, np. umiejętności radzenia sobie ze stresem, autoprezentacji, oceny ryzyka, konstruktywnej komunikacji. Obie grupy respondentek stwierdziły w większości (nauczycielki ok 85 proc., studentki ok. 89 proc.), że istnieje potrzeba edukowania zarówno przyszłych nauczycieli, jak i dzieci z zakresu szeroko rozumianej przedsiębiorczości. Należy tu jednak zaakcentować inny charakter owej działalności. W przypadku nauczycielek chodzi o edukację w zakresie nauczania przedsiębiorczości (kwestie metodyczne), a w odniesieniu do dzieci – edukację ku przedsiębiorczości. Osoby badane uzasadniały swoje stanowisko następująco: w odniesieniu do edukacji nauczycieli: *jest to niezbędna kompetencja w każdym zawodzie, praca nauczyciela wymaga szczególnie tego rodzaju umiejętności, ułatwi to pracę, ma to wpływ na jakość pracy, na kontakty z rodzicami i dziećmi, pozwoli rozwijać takiego rodzaju kompetencje u wychowanków*. W odniesieniu do edukacji dzieci: *to odpowiedni czas, kompetencje przydadzą się teraz i później, to kluczowa kompetencja, jest to istotne współcześnie, pomocne w pokonaniu stresu, nieśmiałości, zaradność ułatwi funkcjonowanie w społeczeństwie*.

Ok. 7 proc. studentek i 6 proc. nauczycielek odniosło się negatywnie do edukacji dzieci w zakresie przedsiębiorczości. Pojawiały się tutaj następujące argumenty: *jest za wcześnie, nie wszystkich może to interesować, nie można robić z dzieci dorosłych, dajmy im żyć, nauczą się tego w szkole*.

Interesujący jest fakt, iż najmłodsze stażem nauczycielki oraz studentki częściej niż starsze respondentki wypowiadały się przeciw edukowaniu dzieci

w omawianym obszarze lub nie zajmowały w tej kwestii stanowiska. Jak wynika z powyższej prezentacji wyników, odpowiedzi negatywne nie stanowiły znaczącego odsetka, ale jednak taka tendencja jest dostrzegalna. Wydaje się, że wątpliwości dotyczące edukowania dzieci ku przedsiębiorczości wynikają z rozumienia przedsiębiorczości przez młodsze osoby wąsko, „ekonomicznie”, lub z niechęci do kolejnych zajęć dydaktycznych, które czasem zastępują aktywność dziecka w wieku przedszkolnym, jaką jest swobodna zabawa czy ruch na świeżym powietrzu. Jednak w związku z tym, iż na etapie edukacji przedszkolnej kompetencje z zakresu przedsiębiorczości to zestaw kompetencji miękkich, wydaje się, iż dzieci powinny je nabywać podczas każdej aktywności w przedszkolu, niejako „przy okazji”. Na przykład umiejętność rozwiązywania konfliktów najczęściej przydaje się podczas swobodnej zabawy z rówieśnikami, a nie zawsze w czasie sztucznie symulowanych zajęć dydaktycznych. Zadaniem nauczyciela jest dostrzeganie takich szans, okazji oraz możliwości i wspieranie procesu uczenia się dzieci w tym zakresie.

Podsumowanie

Przeprowadzone na potrzeby niniejszej publikacji badania pozwoliły na przyjrzenie się przedsiębiorczości z perspektywy obecnych i przyszłych nauczycielek edukacji przedszkolnej. Oczywiście trzeba zwrócić uwagę na fakt, iż badania sondażowe zostały przeprowadzone za pośrednictwem internetu, co znacznie zawęziło grono osób – nauczycielek i studentek mogących wziąć w nim udział. Nie była to zatem grupa reprezentatywna dla całego środowiska. Uzyskane wyniki są jednak istotne i interesujące. Ponadto przeprowadzone badania są jednymi z niewielu w tym obszarze. Ważne wydaje się zwrócenie uwagi na fakt, iż brak definicji przedsiębiorczości (nie była ona podana w kwestionariuszu ankiety, gdyż chodziło o poznanie poglądów respondentek na ten temat) spowodował, że w przypadku kilku pytań badane odpowiadały zgodnie z własną definicją tego pojęcia.

Wnioski z przeprowadzonych badań można ująć następująco: pojęcie przedsiębiorczości nie jest obce żadnej z badanych grup, a jego rozumienie jest dwutorowe (szerokie i wąskie), podobnie jak w pozostałych grupach społecznych oraz w literaturze przedmiotu. Respondentki trafnie wymieniają cechy, kompetencje, postawy osoby przedsiębiorczej, a także w większości (więcej nauczycielek niż studentek) uznają siebie za takie właśnie osoby. Ten pogląd ma swoje odzwierciedlenie w utożsamianiu się przez respondentki z określonymi cechami osoby przedsiębiorczej. Jak już wcześniej wspomniano, interesujący jest fakt współwzajemności przez badane osoby (studentki i nauczycielki) niemal tożsamych zdań opisujących cechy osób przedsiębiorczych. Być może istnieje pewien profil umiejętności, cech osobowości z zakresu przedsiębiorczości charakterystyczny dla tej grupy zawodowej³⁸.

³⁸ Autorka nie dotarła do żadnych badań dotyczących tego obszaru.

Przedsiębiorczość i edukacja ku przedsiębiorczości...

Co ważne, zarówno studentki, jak i nauczycielki, w swej własnej opinii, nie miały okazji w trakcie swojej formalnej edukacji (również na studiach przygotowujących do zawodu) rozwijać kompetencji z tego zakresu. Respondentki nie zostały również wyposażone w metodyczne umiejętności z zakresu nauczania przedsiębiorczości. Zdaniem badanych podobnie wyglądała sytuacja poza formalnym systemem edukacji, chociaż tutaj zdarzały się sytuacje stymulujące rozwój kompetencji z tego obszaru. Obraz zarysowany powyżej nie jest budujący. Można się zastanawiać, czy zaprezentowana przez badane osoby ocena możliwości edukacji (formalnej lub nieformalnej) w zakresie przedsiębiorczości odzwierciedla stan rzeczywisty, czy wypływa z różnego rozumienia przedsiębiorczości przez respondentki lub zniekształcen wyników z czasu, który minął od ich edukacji. Zatem, być może, przedmiot, kurs czy szkolenie, które zakładały pośrednio lub bezpośrednio doskonalenie kompetencji przedsiębiorczych u odbiorców (osób badanych), nie zostały w ten sposób zrozumiane i zaklasyfikowane.

Istotny jest również pogląd respondentek z obu grup na edukację ku przedsiębiorczości zarówno nauczycieli, jak i samych dzieci. Większość badanych osób dostrzega potrzebę edukowania dzieci w tym obszarze już na etapie przedszkola, a także podczas przygotowywania kandydatek do pracy na stanowisku nauczycielki przedszkola.

Niewątpliwie, w obecnej sytuacji (ekonomicznej, społecznej, gospodarczej) niezbędne jest wyposażanie kolejnych pokoleń w kluczowe kompetencje. Aby ten proces mógł przebiegać sprawnie, należy skoncentrować się na osobach, które są za to odpowiedzialne w formalnym systemie edukacji – obecnych oraz przyszłych nauczycielach. Wobec powyższego, a także w kontekście zaprezentowanych wyników badań, można stwierdzić, że kierunki przyszłych dążeń naukowych, badawczych i praktycznych powinny być następujące:

- kontynuacja badań dotyczących edukacji ku przedsiębiorczości z perspektywy nauczycieli – diagnoza stanu obecnego (wykorzystywane metody, pomoce, współpraca) i prognoza rozwoju edukacji w tym zakresie,
- badania dzieci w wieku przedszkolnym pod kątem kompetencji przedsiębiorczych,
- pogłębiona analiza kształcenia i dokształcania nauczycieli przedszkoli w zakresie przygotowania do pracy z dziećmi w obszarze edukacji w zakresie przedsiębiorczości. Wydaje się, że owo dokształcanie powinno odbywać się dwutorowo – powinno służyć nabywaniu kompetencji z zakresu przedsiębiorczości rozumianemu jako element rozwoju osobistego nauczycieli oraz wyposażeniu nauczycieli w nowoczesną i dostosowaną do wymagań współczesnego świata metodykę uczenia przedsiębiorczości.

Przeprowadzone badania to tylko próba zasygnalizowania konieczności dokonania diagnozy tego obszaru. Dalsza diagnoza umożliwi dostosowanie działań praktycznych do rzeczywistych potrzeb, czyli

pomoże ulepszyć bądź wprowadzić metodykę edukacji przedsiębiorczości w odniesieniu do podmiotów edukacji przedszkolnej: dzieci i nauczycieli. Wypełni również aktualnie istniejącą lukę w badaniach edukacji ku przedsiębiorczości dotyczących najniższego etapu kształcenia, jakim jest edukacja przedszkolna.

Bibliografia

Andrzejczak A., *Możliwości kształtowania postaw przedsiębiorczych w szkole*, [w:] tejsze (red.), *Przedsiębiorczość w edukacji*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Poznań 2008.

Andrzejczak A., *Skuteczność nauczania przedsiębiorczości w szkołach średnich*, [w:] P. Wachowiak, M. Dąbrowski, B. Majewski (red.), *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2007.

Backström-Widjeskog B., *Teachers' thoughts on entrepreneurship education*, [w:] K. Skogen, J. Sjøvoll (eds.), *Creativity and Innovation – Preconditions for entrepreneurial education*, Tapir Academic Press, Trondheim 2010.

Bakar R., Islam M.A., Lee J., *Entrepreneurship Education: Experiences in Selected Countries*, „International Education Studies” 2015, Vol. 8, No. 1, s. 88–99, <http://dx.doi.org/10.5539/ies.v8n1p88>.

Batorski D., Olcoń-Kubicka M., *Prowadzenie badań przez Internet*, „Studia Socjologiczne” 2006, nr 3(182), s. 99–132.

Brzezińska A., Schmidt J., *Przedsiębiorczość jako warunek udanego startu w dorosłość*, [w:] A. Andrzejczak (red.), *Przedsiębiorczość w edukacji*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Poznań 2008.

Cieślak J., Guliński J., Matusiak K.B., Skala-Poźniak A., *Edukacja dla przedsiębiorczości akademickiej*, Poznań–Warszawa 2011, http://www.pi.gov.pl/PARPFFiles/file/edukacja_dla_przedsiębiorczości_akademickiej.pdf.

Dąbrowski M., *Ekonomia w praktyce – nowy przedmiot nauczania*, „e-mentor” 2011, nr 4(41), s. 79–82, <http://www.e-mentor.edu.pl/artukul/index/numer/41/id/868>.

Developing Key Competences at School in Europe: Challenges and Opportunities for Policy, 2012, http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/145EN.pdf.

Frank A.I., *Entrepreneurship and Enterprise Skills: A Missing Element of Planning Education?* „Planning, Practice & Research” 2007, Vol. 22, No. 4, s. 635–648, <http://dx.doi.org/10.1080/02697450701770142>.

Gołębiowski G., *Przedsiębiorczość w Polsce w świetle badań*, „Studia BAS” 2014, nr 1(37), s. 9–25, [http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/D5BFFD1B84E2392FC1257CA2004690B3/\\$File/Go%C5%82%C4%99biowski.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/D5BFFD1B84E2392FC1257CA2004690B3/$File/Go%C5%82%C4%99biowski.pdf).

Holmgren C.A., *Translating entrepreneurship into the education setting – a case of societal entrepreneurship*, [w:] K. Berglund, B. Johannisson, B. Schwartz (eds.), *Societal entrepreneurship. Positioning, penetrating, promoting*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham–Northampton 2012, s. 214–237, <http://dx.doi.org/10.4337/9781781006337.00019>.

Hytti U., O’Gorman C., *What is „enterprise education”? An analysis of the objectives and methods of enterprise education programmes in four European countries*, „Education+Training” 2004, Vol. 46, s. 13, <http://dx.doi.org/10.1108/00400910410518188>.

Johansen V., *Entrepreneurship education and entrepreneurial activity*, „International Journal of Entrepreneurship and Small Business” 2010, Vol. 9, No. 1, s. 74–85, <http://dx.doi.org/10.1504/IJESB.2010.029507>.

Kalita B., *Przedsiębiorczość jako kompetencja kluczowa*

w procesie uczenia się przez całe życie „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Seria Organizacja i Zarządzanie” 2014, z. 72, s. 51–64.

Kowzan P., *Krytyczna czy bankowa? Edukacja ekonomiczna na uniwersytecie i poza nim*, „Praktyka Teoretyczna” 2013, nr 1(7), http://www.praktykateoretyczna.pl/PT_nr7_2013_NOU/12.Kowzan.pdf.

Kozłinska I., *Current Trends in Entrepreneurship Education: Challenges for Latvia and Lithuania*, „Social Research” 2011, No. 4(25), s. 75–88, http://www.su.lt/bylos/mokslo_leidiniai/soc_tyrimai/2011_25/kozlinska.pdf.

Krzyżak J., *Edukacja ekonomiczna jako nowa jakość wychowania – spostrzeżenia, opinie, sugestie*, [w:] P. Wachowiak, M. Dąbrowski, B. Majewski, *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2007.

Lindström L., *What Do Children Learn at Swedish Preschools?*, „International Education Studies” 2013, Vol. 6, No. 4, s. 236–250, <http://dx.doi.org/10.5539/ies.v6n4p236>.

Majkut R., *Przedsiębiorczość w świetle uwarunkowań interdyscyplinarnych*, CeDeWu, Warszawa 2014.

Marszałek A., *Analiza postaw przedsiębiorczych wśród studentów*, „e-mentor” 2012, nr 3(45), s. 25–34, <http://www.e-mentor.edu.pl/artukul/index/numer/45/id/932>.

Ministerstwo Edukacji Narodowej, *Podstawa programowa z komentarzem*, t. 4.

Raczko D., 2 : 88, *czyli o kształtowaniu postaw przedsiębiorczych w polskiej szkole*, [w:] P. Wachowiak, M. Dąbrowski, B. Majewski (red.), *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2007.

Richert-Kaźmierska A., *Przedsiębiorczość jako przedmiot nauczania na wyższej uczelni – wyzwania merytoryczne i metodyczne*, „e-mentor”, 2011, nr 2(39), s. 38–43, <http://www.e-mentor.edu.pl/artukul/index/numer/39/id/825>.

Rosendahl Huber L., Sloof R., van Praag M., *The effect of early entrepreneurship education: evidence from a field experiment*, „European Economic Review” 2014, Vol. 72, s. 76–97.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 30 maja 2014 roku w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego, Dz.U. z 2014 r. poz. 803.

Rozwój ducha przedsiębiorczości oraz umiejętności biznesowych w UE, Urząd Publikacji Unii Europejskiej, Luksemburg 2013.

Ruscovaara E., Pihkala T., *Entrepreneurship Education in Schools: Empirical Evidence on the Teacher's Role*, „The Journal of Educational Research” 2015, Vol. 108, No. 3, s. 236–249, <http://dx.doi.org/10.1080/00220671.2013.878301>.

Ruscovaara E., Pihkala T., *Teachers implementing entrepreneurship education: classroom practices*, „Education + Training” 2013, Vol. 55, No. 2, s. s. 204–216, <http://dx.doi.org/10.1108/00400911311304832>.

Ruscovaara E., Pihkala T., Seikkula-Leino J., Riikka Järvinen M., *Broadening the resource base for entrepreneurship education through teachers' networking activities*, „Teaching and Teacher Education” 2015, Vol. 47, s. 62–70, <http://dx.doi.org/10.1016/j.tate.2014.12.008>.

Sabzeh B., Seif Naraghi M., Naderi E., *Review of constituents and content of entrepreneurship curriculum for pre-school children and its evaluation due to the view point of specialists in curriculum, entrepreneurship and related teachers*, „Indian Journal of Fundamental and Applied Life Sciences” 2014, Vol. 4 (S4), s. 1322–1329.

Seikkula-Leino J., *Advancing entrepreneurship education in the Finnish basic education – the prospect of developing local curricula*, [w:] A. Fayolle, P. Kyro (eds.), *The Dynamics between Entrepreneurship, Environment and Education*, Edward Elgar, Cheltenham 2008, <http://dx.doi.org/10.4337/9781848445017.00019>.

The Oslo Agenda for Entrepreneurship Education in Europe, http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/files/support_measures/training_education/doc/oslo_agenda_final_en.pdf.

Tracz M., Rachwał T., *Przedmiot postawy przedsiębiorczości – założenia realizacji a przygotowanie nauczycieli*, [w:] Z. Ziolo, T. Rachwał (red.), *Rola przedsiębiorczości w aktywizacji gospodarczej*, Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej Instytutu Geografii AP w Krakowie, Nowa Era, Warszawa–Kraków 2007.

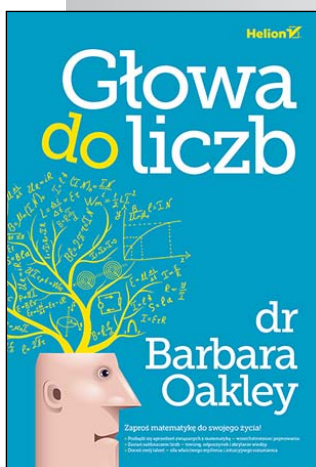
Witkowski S.A., *Psychologiczne predyktory przedsiębiorczości*, [w:] A. Strzałecki (red.), *Innowacyjna przedsiębiorczość. Teorie, badania, zastosowania praktyczne, perspektywa psychologiczna*, Wydawnictwo Akademica, Warszawa 2011.

Zalecenie 2006/96/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z 18 grudnia 2006 roku w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie, Dz.Urz. Unii Europejskiej L 394 z 30.12.2006, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006H0962&from=PL>.

Entrepreneurship and education towards entrepreneurship from the perspective of the preschool teachers and pedagogy students at the University of Wrocław

Undertaking the matter of entrepreneurship and education towards entrepreneurship comes across as essential due to contemporary objectives of education, namely, to equip with this crucial competence. Empirical activities in this regard should fill in the existing deficit, helping in clarification of these notions. It is significant particularly with reference to the preschool education as a stage when children deal with the set of crucial competences and, in consequence, with reference to current and future teachers of nursery schools. The aim of the research was to explore the ways of understanding the notions of „entrepreneurship”, „enterprising person”, and „education of entrepreneurship” and assessment of the experiences of the researched in this regard. The research embraced Internet questionnaire. The examined persons most often understand the entrepreneurship in a wider context, as the set of life-long competences, not only in a narrow, economic meaning. Moreover, majority of respondents consider themselves as enterprising persons, despite the fact that in their reception they were not given enough opportunities to do so during their formal education, particularly at the stage of their studies. The researched rather explicitly stress the need to educate future teachers of preschools and children within entrepreneurship, a competence useful in life, regardless of profession etc. Empirical analyses of this area has cognitive and utilitarian significance, as it predominantly exposes the issue of entrepreneurship from a rarely expressed perspective. In the future it can equally contribute to the improvement of the quality of educating future teachers of nursery schools and the level of educating pre-school children towards entrepreneurship.

POLECAMY

Barbara Oakley
Głowa do liczb
Helion, Gliwice 2015

Aby efektywnie zdobywać wiedzę, należy najpierw nauczyć się, jak się uczyć. O tym właśnie – na przykładzie nauki matematyki – traktuje polecana publikacja. Autorka proponuje czytelnikom konkretne narzędzia usprawniające proces uczenia się, omawiając przy tym sposób działania ludzkiego mózgu. Prezentując przykłady, przestrzega przed popełnianiem powszechnych błędów i traceniem czasu np. na kilkukrotne czytanie tych samych notatek. Książkę polecamy zarówno osobom studiującym oraz uczącym się, jak i wykładowcom czy nauczycielom. Publikację można nabyć w księgarni internetowej wydawnictwa: <http://helion.pl>.

Russell J. Quaglia, Michael J. Corso
Głos ucznia. Instrument dobrych zmian w edukacji
Wolters Kluwer, Warszawa 2015

Autorzy polecanej publikacji przekonują, że usprawnienie procesów w szkolnictwie jest w dużej mierze zależne od tego, czy potrafimy wysłuchać potrzeb i opinii uczniów. Głos ucznia, zanedbywany i zbywany, może często ukazać problemy, które z pozycji nauczyciela czy dyrektora nie są widoczne. Książka podzielona jest na trzy części. Pierwsza z nich, pt. *Sluchanie*, dotyczy aspiracji uczniów i modelu ich rozwoju. W części drugiej, pt. *Uczenie się*, dotknięto tematyki poczucia własnej wartości ucznia, zaangażowania i dążenia do celu. Trzecia część, pt. *Kierowanie*, przedstawia uczniów jako współliderów, biorących aktywny udział w zarządzaniu szkołą.

Publikację można nabyć w księgarni internetowej wydawnictwa: <https://www.profinfo.pl>.

Franciszek Bereźnicki
Dydaktyka szkolna dla kandydatów na nauczycieli
Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2015

Polecany podręcznik akademicki stanowi nowe wydanie *Zarysu dydaktyki szkolnej* – zmienione i rozszerzone m.in. o zagadnienia z książki *Podstawy kształcenia ogólnego* (obie tego samego autora). Pierwsze rozdziały traktują o przedmiocie i zadaniach dydaktyki szkolnej oraz celach, programach i treściach nauczania. Następnie autor omawia proces i zasady, a także dokonuje przeglądu metod nauczania i uczenia się. W rozdziale poświęconym formom organizacyjnym zaprezentowano m.in. rodzaje i typy lekcji, a w kolejnym – środki dydaktyczne wykorzystywane w procesie nauczania. Autor odnosi się także do planowania pracy dydaktycznej oraz zapoznaje czytelników z zasadami sprawdzania i oceniania osiągnięć uczniów. Krótko omówiono ponadto sposoby pracy z uczniami zdolnymi i opóźnionymi w nauce.

Publikację można nabyć w księgarni internetowej wydawnictwa:
<http://www.impulsoficyna.com.pl>.

Mama Tata Tablet

Prezentowana strona internetowa stworzona została w ramach kampanii *Mama, tata, tablet* prowadzonej przez Fundację Dzieci Niczyje i Polskie Centrum Programu *Safer Internet*. Głównym patronem projektu jest Fundacja Orange. Celem działań jest wskazanie rodzicom korzyści wynikających ze stosowania tabletów i smartfonów w procesie rozwoju dzieci, a także zagrożeń związanych z niekontrolowanym udostępnianiem tych urządzeń najmłodszym. Akcja jest adresowana do rodziców dzieci w wieku do 6 lat. Na stronie znajdą oni broszurę zawierającą wskazówki, jak w bezpieczny sposób umożliwić podopiecznym korzystanie ze smartfonów i tabletów, listę przydatnych aplikacji, a także pełny raport z badania *Korzystanie z urządzeń mobilnych przez małe dzieci*.

Więcej informacji można znaleźć na stronie: <http://www.mamatatatablet.pl>